

KÖZLEMÉNYEK

SPIRA GYÖRGY

JELLAČIĆ REGÉI PÁKOZDRÓL

Mikor néhány éve közzétettem az 1848-i forradalmi mozgalmak megingatta Habsburg-birodalom kereteinek megóvásáért vívott harcban a faltörő kos szerepét magára vállaló, de Horvátországban sokak által még ma is nemzeti hősként tisztelt horvát bán, Josip Jellačić báró 1855 elején született – viseleti jegyzéknek álcázott – befejezetlen önéletrajzát, hangot adtam annak a gyanúmnak, hogy ez a mű bizonyára nem véletlenül maradt félbe egy 1848 szeptember 24-i fejlemény ismertetése után, hanem – többek között – azért is, mert a jeles szerző nyilván nem tudott megbirkózni „a soron következő feladattal: a szeptember 29-én Pákozdnál történtek leírásával és az ott általa elszenvedett vereség kimagyarázásával”.¹ Ennek a gyanúnak a megpendítésekor azonban még nem tudtam, hogy megerősítésére kézzelfogható bizonyítékok is léteznek: hogy Jellačić korábban egyszer már megkísérelte írásos formában igazolni szégyenletes pákozdi kudarcát s később sejtethetően azért sem próbálkozott hasonlóval, mert ebbe a képtelen vállalkozásba már akkor, az első kísérlet alkalmával beletörött a bicskája.

Azóta viszont az 1848-i osztrák hadügyminisztérium iratai között megtaláltam a kérdéses kísérlet dokumentumait,² amelyek az említett önéletrajznál jóval régebben, néhány nappal a pákozdi ütközet lezajlása után születtek.

Igaz, Jellačić éppenséggel ezeknek a megszövegezését sem hamarkodta el. Jóllehet gyaníthatta, hogy bécsi kenyéradói minden bizonnyal türelmetlenül várják tőle a szeptember 29-én végbement hirtelen fordulat magyarázatát. Végtere is előzőleg csak a legszebb reményekre feljogosító híreket hallhattak felőle. S ezek ismeretében eladdig csupán a legmegrögzöttebb magyarbarátok vonhatták kétségbe annak a táborában 27-én, Székesfehérvár megszállása³ után lábra kapott feltételezésnek a megalapozottságát, hogy „ha az ég,... mint mostanig, nekünk kedvez”, akkor három napon belül „Pesten leszünk”.⁴ Sőt egy Budán székelő vitathatatlan szaktekintély, a magyarországi főhadparancsnokság élén álló Hrabovszky János báró altábornagy már az előző napon, 26-án annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Jellačić „közelesen (*nächstens*) ide fog érkezni”.⁵

1 Spira György: Egy Jellačić-önportré, *Spira György: Jottányit se a negyvennyolcból!*, Bp., 1989. 184. o. – Ebben a közleményben egyébként a *Dienstbeschreibung* szót – hibásan – „szolgálati minősítés”-nek fordítottam, mert csak utóbb találok egykorú magyar megfelelőjével, a „viseleti jegyzék” kifejezéssel.

2 ÖStA KrA: WHKrR PrR/MK 1848 : 5698 jelzet alatt.

3 Ennek részleteiről *Erdős Ferenc*: Székesfehérvár, a forradalom és szabadságharc városa 1848–1849, Székesfehérvár, é. n. [1991]. 30–32. o.

4 Így Jellačić egyik hadosztály-parancsnoka, Johann Kempen tábornok feleségéhez, Sophie Pacher-Kempenhez, s. d. [Székesfehérvár, 1848. szept. 27.], ÖStA HHStA KA NI NIK Konv. 35.

5 Hrabovszky az osztrák hadügyminiszterhez, Theodor Baillet von Latour gr. tábornaszemgyhoz, Buda, 1848. szept. 26., ÖStA KrA: WHKrR PrR/MK 1848 : 5441.



*Jellačić magas lovon. Josef Heicke színezett litográfiája, 1848
(Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Graficka zbirka)*

Most viszont az efféle remények egy csapásra szertefoszlottak, hiszen a még épp csak születőben lévő magyar honvédsereg alakulatai, bár létszámuk⁶ még harmadát sem érte el az ő siserahadéának,⁷ 29-én Pákozdnál képesek voltak megakasztani addig szinte háborítatlan⁸ előrenyomulását s képesek voltak kierőszakolni, hogy egyszeriben feladva a magyar főváros lerohanásának nagyra törő tervét, lóhalálában eliszkoljon Bécs, azaz az egyetlen olyan hely felé, ahol hite szerint még menedékre lelhet.

De Jellačić, ha tudta is, hogy a bécsi vezetőkörök számadást várnak tőle – s kivált számadással tartozik közvetlen főnökének, az osztrák hadügyminiszternek, Theodor Baillet von Latour gróf tábornagynak, aki már augusztus utolsó és szeptember első hetében ismételten sürgette hadjáratának megindítását,⁹ mivel bizonyosra vette, hogy ez a vállalkozás egyszersmindenkorra véget vet majd a magyar rebellióknak –, hosszú napokig képtelen volt elszánni magát arra, hogy megírja Latournak küldendő jelentését. Nyilván már csak azért is, mert a pákozdi vereség után csapatain eluralkodó „kedvetlenség”,¹⁰ „levert”-ség¹¹ őt magát szintén – sőt őt alkalmasint még alárendeltjeinél is inkább – hatalmába kerítette, hiszen kénytelen lett leszámolni azzal a keserű igazsággal, hogy nevét a történetírás, bámmennyire vágyik is erre, mégsem mint a Habsburg-ház hatalmának helyreállítóját, hanem mint csúfosan felsült hadvezérét fogja megörökíteni. De a késlekedésben egészen bizonyosan közrejátszott az is, hogy egyelőre más tennivalókban sem szűkölködött, minthogy a katonai tartásból és fegyelemből immár teljesen kivetkezett embereit folyvást nógatnia kellett, hogy lankadatlanul szedjék a lábukat s ne kockáztassák a várhatóan nyomukba szegődött félelmetes magyar huszárokkal való újólagos találkozást.¹² Legfőképpen pedig gyaníthatóan azért nem sietett a jelentésírással, mert nem volt könnyű kiötlennie, hogyan gyártson megfelelő beszámolót, annak a csalódottságnak az ellensúlyozására is alkalmasat, amellyel megbízóinak az ő pákozdi vereségéről Bécsbe befutott híreket kellett fogadniuk.

6 Ezt mintegy 14 ezer főre taksálja s a magyar seregnek a számítás alapjául szolgáló szeptember 29-i hadrendjét is közli reprodukcióban *Urbán Aladár*: Pákoz, 1848, Bp., 1984. 165–167. o. Számításának helyességét megerősíti egy másik kimutatás is: „A fegyveres erő állása Keszthely s Buda közt september 18^o 24^h 1848”, OL 48ML ME 1848. 789.

7 Ez szeptember 27-én 51 557 főre rúgott, s ebből az állományból ekkor 48 234 ember minősült harcképesnek, derül ki Jellačić főhadsegédjének, Alphons Denkstein ezredesnek egy kimutatásából, Székesfehérvár, 1848. szept. 27, AHA OBJ I-F/II-7. Másnap Jellačić is kerekén 48 ezer főre tette seregének létszámát egy jelentésében: Jellačić az uralkodó által szeptember 25-én Magyarország teljhatalmú katonai kormányzójává kinevezett Lamberg Ferenc gr. altábornagyhoz, uo., 1848. szept. 28., uo. I-C/CCVI-1.

8 Ezt maga Jellačić is megemlíti október 5-én Latourhoz intézett – alább közlendő – második, magántermészetű levelében.

9 Erről beszámolt legfőbb bizalmasa és tanácsadója, az 1848-i horvát *sabot* állandó jelleggel Bécsben képviselő Franjo Kulmer br. Jellačićhoz, Bécs, 1848. aug. 26, AHA OBJ I-D/I-12; továbbá ua. ua. -hoz, s. l. [uo], 1848. szept. 6., uo. I-D/I-22, közölte *Gjuro [Duro] Surmin* (szerk.): Beiträge zur Geschichte 1848–1849 (Briefwechsel Kulmer–Jellačić), *Agramer Tagblatt*, 1912. jan. 4., 4. sz. Sőt támadásra a bánt a miniszter úr közvetlenül és már jóval korábban is biztatta, mint ez kiviláglik magának Latournak egy hozzá intézett leveléből, Bécs, 1848. jún. 23., AHA OBJ I-E/VII-4, közli *Ferdinand Hauptmann*: Erzherzog Johann als Vermittler zwischen Kroatien und Ungarn im Jahre 1848, Graz, 1972. 55. o. V. ö. *Ferdinand Hauptmann* (szerk. és bev.): Jellačić” Kriegszug nach Ungarn 1848 I, Graz, 1975. 66. o.

10 Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859 (Szerk. és bev. *Josef Karl Mayer*), Wien–Leipzig, 1931., Győr, 1848. okt. 3., 108. o.

11 [Karátsony] László Torontál megyei főispán Vukovics Sebő temesközi orsz. biztoshoz, Nagybecskerek, 1848. okt. 5., Muzeul Județean Arad, 1848–49-i dokumentumgyűjtemény.

12 V. ö. Das Tagebuch... Kempen, Sziget, 1848. okt. 4., 109. o.

Csupán Magyaróvárra érkezte után, október 5-én lélegzett fel némileg, mikor megkapta¹³ az osztrák kormány előterjesztése alapján az előző napon hozzá intézett uralkodói kéziratot, amely őt Magyarország teljhatalmú császári biztosává tette meg s többek között arra utasította, hogy gondoskodjék a Pesten ülésező magyar népképviselői országgyűlés azonnali feloszlásáról.¹⁴ Ebből ugyanis arra következtethetett, hogy a bécsi udvari és kormánykörök egyelőre a szeptember 29-én és azóta történtek dacára mégsem vonták meg tőle kegyeiket, ellenkezőleg: még mindig számítanak rá.

A legfelső kézirat elolvasása után tehát némileg visszatért tettekkészsége, s arra még mindig nem vállalkozott ugyan, hogy felhagyva a meneküléssel, a közeljövőben másodszor is megmérkőzzék a honvédcsoportokkal, azt viszont most már eltökélte, hogy további késedelem nélkül egy újabb lebilincselő dolgozattal fogja gyarapítani eddigi egyetlen verseskötetének megjelenése óta csak lassan növekvő írói életművét, s még ezen a napon megszülte végre Latournak szóló jelentését, amely (német eredetiben és magyar fordításban) így fest:

N^{ro} 181

O. P.¹⁵

Seiner

des kaiserlich-|königlichen Herrn
wirklichen geheimen Rats und
Kämmerers, Ritter des militärlischen|
Marien Theresien Ordens, General
Feldzeugmeisters und Kriegsministers
Grafen Baillet von Latour

Excellenz

Altenburg, am 5^{ten} October 1848

Am 29ten vorigen Monats hatten meine Truppen ein Gefecht bei Pakozd, die feindlichen Truppen standen in einer festen Stellung vor Sukoro, wir erfochten einige Vorteile und der Gegner zog sich in der Nacht zurück bis Martonvasar. Allein ich fand es nicht für angemessen, meine Vorrückung gegen Ofen fortzusetzen, weil ich der zahlreichen Cavallerie – Hußaren –, die der Gegner schon damals entwickelt hatte, nur ein Regiment Cürassiere und 4 Escadrons chevauxlegers entgegenstellen konnte.

¹³ Uo., Magyaróvár, 1848. okt. 5., 109. o.

¹⁴ Uralkodói kézirat Jellačićhoz, Schönbrunn, 1848. okt. 4., ÖSTA HHStA KA Separat-Bilieten-Protokolle 1848 : 1002 és AHA OBJI-A-12.

¹⁵ O. P. = Operationskommando-Präsidium (a hadműveleti parancsnokság elnöksége).

N^{ro} 181

O. P.¹⁵

Baillet von Latour gróf császári-
királyi valóságos titkos tanácsos és
kamarás, a katonai Mária Terézia-rend
lovagja, tábornoszernagy és hadügymi-
niszter úr önmagmértóságának

Magyaróvárt, 1848. október 5-én

Csapataim múlt hó 29-én ütközetet vívtak Pákozdnál, az ellenséges csapatok szilárd állásban helyezkedtek el Sukoró előtt, mi némi előnyöket vívtunk ki, az ellenfél pedig éjszaka visszahúzódott Martonvásárig. Mindazonáltal nem találtam célirányosnak, hogy folytassam Buda felé való előrenyomulásomat, mert az ellenfél által akkorra már felvonultatott nagylétszámú lovassággal – huszárokkal – én csupán egy ezrednyi vérttest és 4 századnyi könnyűlovast állíthattam szembe.

Bereits fingen die feindlichen Truppen an, mir die Transporte von Lebensmitteln in Flanke und Rücken abzuschneiden; ich konnte dieß nicht verhindern; die Gegend, wo ich stand, war durch Freund und Feind ausgesaugt; die Festung Ofen war auch durch die Mittel, die ich hatte, nicht zu nehmen.

Die ungarischen Truppen machten gar keine Miene, sich an mich anzuschließen, sondern fochten tapfer gegen die Meinigen; aus diesen Gründen ging ich mit dem Gegner einen dreitägigen Waffenstillstand ein und benützte die Zeit sogleich, um mich gegen Raab und baldmöglichst Streitkräfte von sonstigen regulären Truppen an mich zu ziehen. Gestern brach ich von Raab auf, um Kress chevauxlegers aufzunehmen. Dieß ist heute erfolgt. Ich bleibe nun hier bei Wieselburg und Altenburg in der Stellung, um baldigst die gesicherte Vorrückung nach Ofen vorzunehmen.

Die Landesaufgebote aus den Bezirken der Grenz-Regimenter halte ich für notwendig, sogleich nach Croatien zurückzusenden, weil sie dort im ganz entblößten Lande nötig, für Gefechte im offenen Felde aber weniger geeignet sind; auch ist es schwer, diese Massen mit so wenigen Offizieren in der Disciplin zu erhalten und zu verpflegen. Ich ersuche daher Euer Excellenz, wollen geneigtest die Anordnung treffen, wodurch es mir möglich wird, diese Völker von Bruck aus auf der Eisenbahn nach Pötschach zu senden, von wo sie auf der kürzesten Linie nach Croatien abrücken.

Nachdeme^a nun meine Verbindung mit Wien hergestellt ist, woran mir

a Így, a szó végén egy szükségtelen e betűvel.

Az ellenséges csapatok oldalamban és hátamban már kezdtek elválni tőlem az élelmiszerszállítmányokat; ezt nem akadályozhattam meg; a vidéket, ahol álltam, barát és ellenség kiélte; a rendelkezésemre álló eszközökkel Buda vára sem volt megvehető.

A magyar csapatok semmi hajlandóságot nem mutattak arra, hogy csatlakozzanak hozzám, hanem derekasan küzdöttek az enyéim ellen: ezek miatt az okok miatt belementem abba, hogy háromnapos fegyverszünetet kössék az ellenféllel, s az időt tüstént kihasználtam, hogy Győr felé vonuljak és erősítésül a lehető leggyorsabban egyéb reguláris csapatokat vonjak magamhoz. Tegnap felkerekedtem Győrből, hogy Kress-könnyűlovásokat csatlakoztassak. Ez ma meg is történt. Most itt, Moson és Magyaróvár melletti állásomban maradok, hogy mielőbb hozzáfogjak Buda felé történő biztosított előrenyomulásomhoz.

Szükségesnek tartom, hogy a határőr-kerületekből származó népfelkelőket azonnal visszaküldjem Horvátországba, mert ők ott, a teljesen fedezetlen országban nélkülözhetetlenek, nyílt csatasíkon megvívandó harcokra viszont kevésbé alkalmasak; meg nehéz is ezeket a tömegeket oly kevés tiszttel fegyelmezni és ellátni. Arra kérem ezért Nagyméltóságodat, kegyeskedjék úgy rendelkezni, hogy lehetőségem nyíljék ezt a népséget Brucktól vonaton küldeni Pötschachba, ahonnan azután ők a legrövidebb úton elvonulhatnak Horvátországba.

Mivel most helyreállt Béccsel való kapcsolatom, ami számomra különös

vorzüglich gelegen sein müßte, werde ich Euer Excellenz stets in voller Kenntniß über meine Lage und Operationen erhalten.

Jellacic^b
Feldmarschall-Lieutenant

fontossággal bír, Nagyméltóságod folyamatosan teljes tájékoztatást fog kapni tőlem helyzetemről és hadműveleteimről.

Jellačić
altábornagy

Mire azonban lediktálta ennek a jelentésnek az utolsó mondatát is, Jellačićot minden jel szerint kételyek fogták el: olyasféle kételyek, hogy legújabb műve talán mégsem lesz elengedő megnyugtató és a beszámolóban olvashatóak méltánylására bírni a címzettet. Miközben tehát az ügyeletes írnok nekilátott, hogy letisztázza a jelentést, a báró úr szintén asztalhoz ült és a jelentésben előadottak kiegészítésére saját legmagasabb kezével papírra vetett egy ugyancsak Latournak szóló magánlevelet is, amely így hangzott:

Euer Excellenz!

So eben erhalte ich die *allerhöchste* Entschließung S^r Majestät, vermöge welcher ich zum königlichen Commissaire in Ungarn ernannt werde; die Aufgabe ist groß, übergroß; ich werde mit allen Kräften bestrebt seyn, sie zu lösen – zum Besten der Dinastie, unserer Gesamtmonarchie, unserer Armee.

Mein Vormarsch in Ungarn hatte seit meinem Übertritte über die Drave am 11^{ten} Sept. nirgends einen Widerstand. Paar Schüsse, die einige Husaren des Regiments Großfürst Alexander¹⁶ beim Übergange der Mur bei Letenje machten, ausgenommen rückten wir ohne Schwerdtsreich bis Stuhlweissenburg^c vor. Die Behörden waren verschwunden, die Truppenverpflegung sehr schwierig und jede Communication nach allen Seiten hin eine Unmöglichkeit; von Stuhlweissenburg rückten wir am 29^{ten} Sept.

Nagyméltóságú Uram!

Éppen most kaptam meg öfelsége legfelső határozmányát, amelynek értelmében Magyarország királyi biztosává neveztettem ki; a feladat nagy, fölöttébb nagy; minden erőmmel azon leszek, hogy megoldjam – az uralkodóház, a közbirodalom és hadseregünk javára.

Magyarországi előrenyomulásom azóta, hogy 11-én átléptem a Drávát, sehol sem ütközött ellenállásba. Kivéve egy-két lövést, amelyet a Sándor nagyherceg-ezred¹⁶ néhány huszára adott le a Murán Letenyénél történt átkelésünkkor, kardcsapás nélkül törtünk előre Székesfehérvárig. A hatóságok eltűntek, a csapatok ellátása nagyon nehéz volt, s az összeköttetés [fenntartása] mindenfelé lehetetlennek bizonyult; Székesfehérvárról szept. 29-én tovább nyomultunk előre, s menet közben, Kisfaludnál értesültünk a

b Így, a c betűkről elhagyva a mellékjeleket.

c *Scharfes s* helyett egy *langes s*-szel és egy *Schluss*-s-szel.

16 Sándor nagyherceg orosz trónörökös 1839 óta a 4. huszárezred tulajdonosa volt.

weiter vor, und erfuhren auf dem Marsche bei Kisfalud die Katastrophe mit Gr. Lamberg.¹⁷ Alles war empört.

Bei Pákozd angelangt fanden wir – leider Gott[es] sey's gesagt – den Feind in einer sehr vorteilhaften Stellung. *Generalmajor* Kempen war mit seiner Divison in des Feindes rechte Flanke in die Direction gegen Lovaszberény dirigirt; dort entspann sich zuerst ein heftiges Kanonen Feuer; als wir den Feind auf Schußdistanz von uns hatten, entspann sich ein Gefecht, das etwa vier Stunden dauerte. Die Gegner schoßen gut und viel, hatten stärkere Kaliber als wir. Das Resultat war, daß wir in der Stellung blieben, der Gegner sich über Mártonvásár gegen Promontorium zurückzog. Sein Verlust mag etwa an 100 Todten und 30 Gefangene seyn, unserer 49 Todte[n] und einige Verwundete, worunter mein Ordonanzofficier *Oberlieutenant* Oldershausen des *Cuirassier Regiments* Hardegg.¹⁸ Erlauben Euer Excellenz, daß ich bei diesem Anlaße die *Herrn* General Zeisberg¹⁹ und Obersten Denkstein rühmlichst erwähne, welche mir wahrhaft ausgezeichnete Dienste leisten. Verschoßen einen 3 tägigen Waffenstillstand, den ich dazu benützte, über Raab nach Wieselburg zu rücken, um endlich doch in Verbindung mit Wien zu kommen und um meine Tuppen verpflegen zu können, was auf der Ofner Straße schon zur Unmöglichkeit geworden war.

Lamberg gr.-ot ért szerencsétlenségről.¹⁷ Mindenkit felkavart.

Pákozd közelébe érve, az ellenséget – fájdalommal legyen mondva – ott találtuk egy igen előnyös állásban. Kempen vezérőrnagyot hadosztályával az ellenség jobbszárnya ellen vezényeltem Lovasberény felé; ott eleinte heves ágyútűz bontakozott ki; mikor lőtávolságra megközelítettük az ellent, ütközet fejlődött ki, s ez mintegy négy óra hosszat tartott. Az ellenfél jól és sokat tüzelt, a mieinknél nagyobb ürméretű ágyúkkal rendelkezett. A végeredmény az lett, hogy mi megtartottuk állásunkat, az ellenfél viszont Martonvásáron át visszavonult Promontorium felé. Vesztesége vagy 100 halott és 30 fogoly lehetett, a mienk 49 halott és néhány sebesült, egyikük parancsőrtsiztem, Oldershausen főhadnagy a Hardegg vértesezredből.¹⁸ Engedje meg Nagyméltóságod, hogy ebből az alkalomból a legnagyobb dicsérettel emlékezzem meg Zeisberg tábornok¹⁹ és Denkstein ezredes úrról, akik igazán kitűnő szolgálatokat tesznek nekem. 3 napos fegyverszünetet kötvén, ezt arra használtam, hogy Győrön át Mosonba vonuljak s ezáltal végre-valahára kapcsolatba kerüljek Béccsel és elláthassam csapataimat, ami a budai úton már lehetlenné lett.

17 A Lamberget Magyarország katonai kormányzójává kinevező szeptember 25-i királyi kéziratot a magyar országgyűlés 27-én – arra hivatkozva, hogy hiányzik róla a törvény megkövetelte miniszteri ellenjegyzés – érvénytelennek nyilvánította, másnap pedig a Budára érkezett Lamberget a Buda és Pest közötti hajóhídon összesereglett sokaság felkoncolta.

18 Itt Werner Oldershausen báróról, a 7. (Heinrich Hardegg) vértesezred főhadnagyáról van szó.

19 Karl Zeisberg lovag tábornok Jellačić seregének tábornoki főnöke volt.

Genehmigen Euer Excellenz die
Ausdrücke meiner tiefsten Verehrung,
mit der ich geharfle^d

Euer Excellenz
Altenburg, am 5^{ten} October 1848
ganz gehorsamer

Jellacic^e
Feldmarschall-Lieutenant

Fogadja Nagyméltóságod legmé-
lyebb tisztelem kifejezését, amellyel
maradok

Nagyméltóságodnak
Magyaróvárt, 1848. október 5-én
ragaszkodó és legalázatosabb híve,

Jellačić
altábornagy

Ez a második beszámoló – láthatjuk – valamivel részletesebben szólt a pákozdi ütközetről és a hadjárat sikerre vitelét hátráltató nehézségekről, mint az első, a hivatalos jelentés, újat azonban ahhoz képest mindössze egyetlen ponton nyújtott, amennyiben emlékeztetett arra, hogy íróját az uralkodó az előző napon Magyarország teljhatalmú kormányzatával bízta meg, s ezzel nemcsak az utóknak árulta el, honnan merített Jellačić bátorságot ahhoz, hogy végre nekiveselkedjék a jelentéstételnek, hanem a sorok között címzettjének is szíves figyelmébe ajánlotta, hogy a bánt többé nem kezelheti úgy, mint egyszerű altábornagyot és a kicsiny horvátországi katonai kerület főhadparancsnokát, hanem olyan bánásmódban kell hogy részesítse, aminőt méltán várhat el az udvari körök bizalmát továbbra is maradéktalanul élvező s ezért éppen most a korábbiánál is magasabb polcra emelt szerző.

Máskülönben viszont ez az iromány is ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkozott, amellyekkel a hivatalos jelentés, s a két írásmű tárgyalásmódja sem tért el egymástól. Nevezetesen: mindkét műre az volt jellemző, hogy bennük alkotójuk valós tények felsorakoztatását elegyítette valójukból kiforgatott tények tálalásával s közben mélyen hallgatott olyan tényekről, amelyeket még valójukból kiforgatottan megemlíteni sem találhatott célirányosnak.

A valóságnak megfelelt például az a Jellačić által mindkét iratban erősen kiemelt tényközlés, hogy a pákozdi erőpróba lezárulta után a császári csapatok az ütközet kezdete előtt elfoglalt állásaikban maradtak, a magyar csapatok ellenben visszahúzódtak Martonvásárig (bár az már koholmány volt, hogy még Martonvásáron sem állapodtak meg, hanem egészen Promontoriumig hátráltak). A magyar sereget vezénylő Móga János altábornagy ugyanis az ütközet végeztével csapatait csakugyan visszavonta Martonvásárig – egyrészt sejtethetően azért, mert őt, aki ötödfél évtizedet élt le a császári hadsereg tisztjeként s úgy került a magyar sereg élére, mint Pilátus a krédóba,²⁰ az osztrák kormány ekkori feje, Johann Wessenberg-Ampringen báró durva, de találó megállapítása szerint eleve a „frász törte ki”, ha arra gondolt, hogy nincs más választása, mint „a császári hadsereg ellen harcolni”,²¹ másrészt meg Móga nyilvánvaló óvatosságból növelte a két tábor közti

d Elírás *beharre* helyett.

e Jellačić itt sem tette ki a c betűkre a szükséges mellékjeleket.

20 Ennek körülményeiről *Spira György*: Ha Móga elindul..., *Magyar Ifjúság*, 1984. ápr. 27., 17. sz. 49. o.

21 ÖStA HHStA Handschriftenabteilung, NachlaßWessenberg, Band 107. Az eredetiben: „Es war ihm offenbar Mißfraß gegen die kaiserl. Armee zu fechten.”

távolságot: azért, hogy a visszavert, de meg nem semmisített és sokkal erősebb ellenség a hátába ne kerülhessen.²² Jellačić azonban a visszavonulás tényét nem abból a célból emelte ki mindkét beszámolójában, hogy Móga – meglehet: túlzott – óvatosságát netalán stratégiai bírálatban részesítse, hanem hogy olyan látszatot keltsen, mintha ő maga Pákozdnál nem is vereséget szenvedett, hanem éppenséggel győzelmet aratott volna, hiszen katonai körökben ősi szokás valamely ütközet győztesének azt a felet tekinteni, amelyik megőrzi állásait, vesztesének pedig azt, amelyik elhagyja a csatateret.

Ezt a látszatot igyekezett azután Jellačić megerősíteni azzal a stilsztikai fordulattal is, hogy ő az ütközet lezajlása után „belement...” a fegyverszünetbe, mintha a fegyvernyugvást nem ő, hanem a magyar fél kezdeményezte volna. Végére is Latour Bécsből bajosan deríthette ki, hogy a dolog éppen megfordítva történt: hogy a fegyverszünet kötését nem a magyar fél, hanem éppen ő kérte...²³

A beszámolóit fabrikáló Jellačić azonban mindezzel jókora nehézséget zúdított önmagára, hiszen ezek után valahogyan indokolni volt kénytelen, hogy ha Pákozdnál csakugyan ő győzött, akkor a győzelem kivívását követően miért nem folytatta előrenyomulását eredeti célpontja, Buda felé s miért kanyarodott el ehelyett Bécs irányába. Ahhoz pedig, hogy reményei szerint leküzdhesse ezt a nehézséget, elkerülhetetlen volt, hogy – mint említettem – bűvészkedni kezdjen a tényekkel.

Ezért hangsúlyozta például – a tényeknek megfelelően –, hogy minél jobban eltávolodott hadjárata során kiindulópontjától, annál lehetetlenebbé lett hátországával való kapcsolattartása s annál nagyobb akadályokba ütközött katonáinak élelmezése. Legfeljebb azt mulasztotta el hozzáfűzni mindezekhez, hogy éhhalál így sem fenyegette embereit, mert gátlástalanul felprédáltatta velük az útjukba eső falvakát,²⁴ mit sem törődve azzal, hogy még saját legodaadóbb hívei is szegyenkezni fognak, mikor kénytelenek lesznek tapasztalni, hogy „a mi – úgymond – hőselkű grancsáraink vad csordái”-nak²⁵ a viselkedése miként „gyalázta meg fosztogatás és rablás révén a horvát nevet”.²⁶

A tényekkel történő bűvészkedés körébe vágott továbbá annak a hangoztatása is, hogy az ellenség lovassága erősebb, mint a támadó seregé. Mert az igaz, hogy a magyar oldalon 17 huszárszázad állott,²⁷ Jellačić pedig Pákozdnál valamivel kevesebb kiképzett, begyakorolt lovaskatonával rendelkezett: azzal az egy ezrednyi vasasnémettel és négy századnyi szvaliszérral, akik közvetlenül támadásának meg-

22 *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harcza 1848-49-ben I. Bp., é. n [1882] 231. o.

23 *Urbán*. Pákozd 176-177. o.

24 Mindezekről *Varga János*: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp., 1953. 76-118. o.; valamint *Andrássy Antal*: Somogy megye 1848 őszén a Jellasics támadás idején. *Somogyi Múzeumok Közleményei* I, Kaposvár, 1973. 142-146. o.

25 Így a végrehajtó hatalmat Horvátországban gyakorló ügynevezett báni tanács tagjainak egyike, Metell Ožegović Jellačićhoz, Zágráb, 1848. szept. 8, AHA OBJ1-D/III-11.

26 Így *Das Tagebuch...* Kempen, Bodajk, 1848. okt. 1., 108. o.

27 *Urbán*. Pákozd 175. o.

indulása után csatlakoztak hozzá Zala, illetve Somogy megye területén.²⁸ De a kép teljességének a kedvéért Jellačić éppenséggel azt is megemlíthette volna jelentéseiben, hogy lovasságát ezeken kívül gyarapította még a mintegy nyolcszáz főre rúgó úgynevezett banderális huszárezred is, amelyet ő még májusban fegyverbe hívott,²⁹ megragadva azt a lehetőséget, hogy Horvátországnak a végvidékhez nem tartozó, „provinciális” területein – legnagyobbbrészt Kőrös vármegyében – vagy ötezer olyan félszabad paraszt (*slobodnjak*) élt, aki úrbéres szolgáltatások helyett arra volt kötelezve, hogy háború esetén – a középkori telekkatonaság mintájára – telkenként egy-egy felszerelt lovaskatonát állítson ki.³⁰ Mert nem vitás, hogy ezek a lóra tiltetett parasztfiatalok általában csak igen gyarló fegyverzettel tudták ellátni magukat és olyan lovakon indultak a háborúba, amelyek a bán szárnysegédjeinek egyikét, Wilhelm Hompesch gróf őrnagyot – Uram bocsá’ – inkább macskákra emlékeztették,³¹ a hadjárat kezdetéig pedig egyetlen kardcsapást sem tettek s pisztolyukat sem sütötték el soha;³² amint az sem vitás, hogy később, mikor már szagoltak némi puskaport, szintén nem bizonyultak holmi nagy vitézeknek s ezért ragadt rájuk azután a magyar nép ajkán a „Jézus-Mária-huszárok” elnevezés annak a csatakiáltásnak a hallatán, amellyel ezek a jámborok megfutamodásuk előtt megannyiszor az égiek segedelméért folyamodtak, valahányszor magyar huszárokkal hozta össze őket a balsors.³³ De ha a rendelkezésére álló erőkről Jellačić hí képet akart adni Latournak, akkor bizony ezekről a botcsinálta huszárokról sem volt volna szabad megfeledkeznie.

S mit mondjunk ezekután Jellačićnak arról a közléséről, hogy Buda elfoglalásáról állítólagos pákozdi győzelme után és ellenére azért is kénytelen volt lemondani, mert nélkülözte a budai vár megvívásához szükséges hadieszközöket? Nos, mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy serege valóban nem volt felszerelve ostromágyúkkal. Ehhez azonban először is hozzá kell fűznünk, hogy módfelett furcsa, ha erre ő csupán a pákozdi ütközet lezajlása után döbbsent rá, hiszen ostromágyúkkal a kezdet kezdetén sem rendelkezett, amikor pedig Buda elfoglalását mégis nyugodt lélekkel ki merte tűzni legfőbb elérendő céljának.

28 Jellačić Latourhoz, Marcali, 1848. szept. 19., ÖStA KrAv WHKrR PrR/MK 1848 : 5255; ua. a 7. könnyűlovas-ezred parancsnokságához, Lengyelőtől, 1848. szept. 20., OL '48ML ME-OHB-KE KPZA 113, közli *Johann Janotychki von Adlerstein* (szerk.): Archiv des ungarischen Ministeriums und Landesvertheidigungsausschusses II. Altenburg, 1851. 376. o. és *Pap Dénes* (szerk.): Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. II., Pest, 1869. 21. o.; Batthyány Lajos gr. miniszterelnök Mészáros Lázár tábornok hadügyminiszterhez, [Pest,] 1848. szept. 17., OL '48ML ME 1848 : 658., közli *Urbán Aladár* (szerk.): „Honunkat dúló ellenségeinknek minden lépteit nehezítjük” (Válogatás Batthyány Lajos miniszterelnöki irataiból 1848. szeptember 13.–szeptember 26.). *Századok* 1982. 1277. o.; ua. István főhg. nádorhoz, Pest, 1848. szept. 18., uo. 1848 : 667; ua. Pulszky Ferenchez, a király személye körüli minisztérium álladalmi altitkárhoz, Pest, 1848. szept. 18., OL '48ML KSzKM eln. 1848 : 1443; Hauptquartier Kis-Komárom, am 19. September, AZ 1848. szept. 23, 108. sz. 487. o.; AZ 1848. szept. 26, 109. sz. 491. l.; „Dienstbeschreibung des Joseph Grafen Jellačić von Bužim”, közli *Spira*, Egy Jellačić-önportré. i. h. 183. o.

29 V. ö. AZ 1848. máj. 16., 50. sz. 254. o.

30 *Hauptmann*, Jellačić“ Kriegszug I. 36. o.; II. Graz, 1975, 113. o.

31 L. Hompesch naplóját, közölve uo. II., Zágráb, 1848. szept. 2., 191–192. o.

32 Ezt különösen hangsúlyozza Jellačić egyik parancsörtisztjének, Hermann Dahlen lovagnak, a 43. (Geppert) sorjalegerezred hadnagyának a naplója, Nagykánizsa, 1848. szept. 15., közölve uo. II., 10. o.

33 *Ludasi Mór–Szilágyi Sándor*: Pest ágyúztatása és Buda megostromlása (Az 1849. április 24-től május 22-ig terjedő napok története), közli *Katona Tamás* (szerk. és bev.): Budavár bevételének emlékezete 1849. Bp., 1989. 581. o.

Másodszor meg azt kell hozzáfűznünk ehhez a sirámhoz, hogy Buda elfoglalásához ő ténylegesen nem is kényszerült volna igénybe venni ostromágyúkat, hiszen a budai vár ekkor már rég és még jó darabig nem volt igazi, védhető erősség,³⁴ és ez köztudomású is volt. Éppen ezért hitte maga Latour is október 2-án – mikor még nem értesült a Pákozdnál történekről –, hogy Jellačić alighanem „már Budán van”.³⁵

És így vehetnők sorra az altábornagy úr jelentéseiben felsorakoztatott egyéb megalapozott vagy légből kapott ténymegállapításokat is, de az alighanem szükségtelen, hiszen a jelentések további passzusai önmagukért beszélnek. Inkább arra a kérdésre kellene most kitérnünk, vajon abban a reményben élt-e Jellačić, hogy jelentései kedvező fogadtatásra fognak lelni címzettjüknel. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához azonban forrásainkban nem találunk közvetlén támpontot. De abból a tényből, hogy dolgozatait a buzgó szerző elkészültük után mindjárt útnak indította Bécsbe, arra kell következtetnünk, hogy kedvező fogadtatásukat nem tartotta eleve kizártnak. Ámbár a jelek szerint teljesen bizonyosra venni sem merte a kedvező fogadtatást. Legalább is erre vall az, hogy legújabb írásműveit nem valamelyik alacsony állású s a hadjárat legégetőbb problémáiba be nem avatott nyargoncával küldte a császárvárosba, hanem magával főhadsegédjével, Alphons Denkstein ezredessel – azaz olyan személlyel, aki Latour előtt szükség esetén előszóban még védelmébe is vehette a jelentésekben előadottakat –, Denksteinnek pedig azt is lelkére kötötte, hogy mielőtt bebocsátatást kér Latourhoz, előbb az ő, Jellačić legfőbb bizalmasát és ötletadóját, a Bécsben tartózkodó Franjo Kulmer bárót keresse fel,³⁶ mint olyan embert, aki leginkább szolgálhat tanácsokkal arra nézve, hogyan hathat majd kellő meggyőző erővel a közismerten kritikus szellemű hadügyminiszter úr őmagasságára.

Egy szó, mint száz: Denkstein – tarsolyában a rá bízott postával – még 5-én délután Bécsbe kocsizott,³⁷ s este már be is toppanhatott Kulmer szálláshelyére, *A Vademberhez* címzett Kärntner-Straße-i fogadóba, másnap, 6-án reggel pedig beállított az Am Hofon magasodó hadügyi épületbe, s ott abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a magával hozott iratokat személyesen nyújthatta át címzettjüknek.³⁸ Latour pedig sietett is kisillabizálni, mi mindent kíván tudomására hozni Jellačić. De hogy az olvasottak különösebben lenyűgözték volna, azt a legnagyobb igyekezettel sem állíthatjuk. Végtere is Latour ekkor már életének 69. esztendejét taposta,³⁹ vagyis néhány éve kinőtt már abból a korból, amelyben a gyermekeket még le tudják bilincselni holmi dajkamesék. S két napja különben is tudta már, hogy Jellačić immár Győr határában vert tábor.⁴⁰ Márpedig – ha egyéb forrásokból nem értesült a pákozdi vereségről – pusztán ebből a tényből is könnyen

34 V. ö. *Bayer József*: Budavár ostroma 1849-ben, uo. 46–48. o. Hogy tehát a budai vár „az erődítmény nevet egyáltalán nem érdemli meg”, joggal írta [*Wilhelm Ramming*]: *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849*. Pest, 1850. 6. o.

35 L. Latour Jellačićhoz, Bécs, 1848. okt. 2., AHA OBJ I.-E/VII-14.

36 Hermann Dahlen naplója, Magyaróvár, 1848. okt. 7., i. h. II., 46. o.

37 Uo.

38 Uo., Parndorf, 1848. okt. 8., i. h. II., 54. o.; *Leopold Kolouvat-Krakowsky*: *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849 II.*, Wien, 1905. 13. o.

39 Rövid életrajzát adja *Constant Wurzbach*: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich I.* Wien, 1856. 125–126. o. és *Gelich I.*, 296–297. o.

40 Erre utal Latour Jellačićhoz, Bécs, 1848. okt. 4., AHA OBJ I.-E/VII-14.

kikövetkeztethette, hogy a magyarok útját tudták állni a bán előre-nyomulásának s ezt a nagyhangú törtetőt, akit – úgy látszik – ő is elhamarkodottan ajándékozott meg bizalmával, képesek voltak rákényszeríteni arra, hogy – legalább is egyelőre – ejtse el a magyar főváros lerohanásának a tervét. Jellačić úr pedig – állapíthatta meg – ahelyett, hogy igyekezett volna mielőbb hírt adni a vele törtétekről, s ahelyett, hogy kendőzetlenül feltárta volna a valót, majd egy hétig késlekedett a jelentéstétellel és még most sem őszinte hozzá, hanem kertel.

Latour tehát úgy határozott, hogy okulásul rendkívül hűvös hangú választ küld Jellačićnak s ebben – mivel méltóságán aluli lenne leereszkednie a jelentéstevő színvonalára – sem annak a boncolgatásába nem fog belebocsátkozni, hogy végeredményben melyik fél tekintendő a pákozdi ütközet győztesének, sem azokra a hadműveleti cél elérését akadályozó nehézségekre nem fog kitérni, amelyeket a bán a maga mehetségére oly szívhezszólóan próbált ecsetelni jelentéseknek kiadott meséiben, hanem pusztán arra fogja emlékeztetni a meseköltőt, milyen sokat fáradt ő az utóbbi napokban azért, hogy erősítésekkel legyen segítségére, s ezenkívül legfeljebb arra a mértéktartás teljes hiányáról tanúskodó, de választ igénylő kérésére ad majd feleletet, hogy a seregét feltöltő hasznukvehetetlen rablóbandákat általuk ki nem érdemelt kényelemben, vonaton fuvaroztassa haza szülőföldjükre. És Latour mindjárt le is diktálta a választ, majd egyik kedvenc munkatársát, Karl Trattnern ezredest (aki már a hadügyi tárca átvétele előtt is mellette szolgált a hadsereg mérnökkari főhivatalában⁴¹) megkérte, nézze át a fogalmazványt s, ahol szükségesnek ítéli, csiszolgasson még rajta. Trattnern pedig teljesítette is a kérést, s módosítanivalót nem talált a szövegben, két helyütt azonban – hogy nyomatékossabbakká tegye a Jellačićnak lelkére kötendőket – néhány sort még beletoldott a tervezetbe, majd haladéktalanul le is tisztáztatta a kéziratot, amely végső alakjában – az általa eszközölt (s alább ritkítottan szedett) kiegészítésekkel együtt – így festett:

N^{ro} 5698

M. K.⁴²

An Seine
des k. k. Herrn Feldmarschall-
Lieutenants, kommandirenden
Generals und Banus von Kroatien
Baron¹ Jellachich
Exzellenz

Wien, am 6. Oktober 1848

Euer Exzellenz bestätige ich den
Empfang Ihres Berichtes und Ihres
Privatschreibens vom 5. dieses Monats

N^{ro} 5698

M. K.⁴²

Jellachich báró
cs. kir. altábornagy,
horvátországi főhadparancsnok
és bán
őnagyméltóságának

Bécsben, 1848. október 6-án

Elismerem Nagyméltóságod e hó 5-
én kelt jelentésének és magánlevelé-
nek a vételét, s válaszul hivatkozom

f Elírás *Freiherr* helyett.

41 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien, 1848. 12. o.; *Wurzbach* XLVI, Wien, 1882. 292. o.

42 M. K. = Ministerium des Krieges (hadügyminisztérium).

und berufe mich bei Beantwortung derselben auf meinen Ihnen mittlerweile zugesendeten Erlaß vom 2^{ten} dieses Monats N^{ro} 5556, worin ich Euer Exzellenz von den Verfügungen in Kenntniß setzte, die ich zu Ihrer Unterstützung anordnete.⁴³

Ich bitte jedoch, darauf Rücksicht zu nehmen, daß Sie auf die letzten Zuschübe und namentlich auf das Dragoner Regiment Erz Herzog Franz Joseph^M vor 8 bis 10 Tagen nicht rechnen dürfen und es nicht zu wünschen wäre, daß Euer Exzellenz dadurch Ihre weitem Bewegungen so lange aufhalten ließen.

Die Rücksendung Ihres Landaufgebots nach Kroatien kann ich bei der dermaligen Aufregung allhier (über welche Euer Exzellenz von dem Obersten Denkstein nähere Auskünfte erhalten werden) mittelst Eisenbahn unmöglich einleiten. Ich bin demnach der Meinung, daß wenn Euer Exzellenz nicht vielleicht doch etwas anderes zu verfügen beschließen sollten, dieses Landvolk längst der streirischen Grenze gegen Kroatien abzusenden wäre, wo es nötigenfalls auf Schutz von Steiermark aus rechnen könnte. Auch darüber wird Ihnen Oberst Denkstein meine Ansichten umständlicher mündlich mitteilen.

időközben Önnek küldött e hó 2-án kelt 5556. sz. kiadványomra, amelyben tájékoztattam Nagyméltóságodat támogatására tett rendelkezéseimről.⁴³

Kérem azonban, legyen tekintettel arra, hogy az utoljára érkező kiegészítésekkel – nevezetesen a Ferenc József főherceg-dragonyosezreddel^M – 8-10 napnál hamarabb nem számolhat s nem volna kívánatos, ha Nagyméltóságod további mozdulatait emiatt oly soká felfüggesztve hagyná.

Népfelkelőinek Horvátországba vasúton történő visszaküldéséhez a jelenlegi itteni felbolydulás miatt (amelyről Nagyméltóságod bővebb felvilágosításokat fog kapni Denkstein ezredestől) lehetetlen hozzálátnom. Ennélfogva azon a véleményen vagyok, hogy ha Nagyméltóságod nem dönt netán valami másféle intézkedés mellett, ezeket a népfelkelőket a stájerországi határ mentén kellene Horvátország felé küldeni, mert ott szükség esetén Stájerországból kiinduló védelmükre lehetne számítani. Denkstein ezredes előszóban erre vonatkozólag is körülállásosabban fogja tájékoztatni Önt nézeteimről.

43 Ez a 35. jegyzetben már hivatkozott leirat volt, amelyben Latour csakugyan számos általa elrendelt Jellačić támogatására irányuló csapatmozdulatról tájékoztatta az utóbbit; így arról, hogy Galiciából Kassa, Cseh- és Morvaországból pedig Pozsony felé már útnak indult egy-egy segédcsoport s az erdélyi főhadparancsnok is utasítást kapott tőle egy Nagyvárad (vagy esetleg Debrecen) irányába kezdendő támadásra. Érdekes viszont – s csak feledékenységgel magyarázható –, hogy Latour nem utalt vissza Jellačićhoz intézett október 4-i (a 40. jegyzetben idézett) leiratára, amelyben két nappal korábbi közléseit azzal egészítette ki, hogy az egyik alsó-ausztriai dandárparancsnoknak, Karl Lederer báró tábornoknak szintén meghagyta a Magyarországra való bevonulást és Jellačićsal történő egyesülést, s nem utalt Jellačićnak küldött következő, október 5-i leiratára (AHA OBJ I-E/VII-15) sem, amelyben azt tudatta a címzetel, hogy egyidejűleg négy tüzérségi üteget is útnak indít számára, a komáromi várparancsnokot, Majthényi István báró ezredest pedig felszólította, hogy a vár kapuit nyissa meg előtte.

44 Ez a Galiciában verbuvált legénységgel bíró 3. dragonyosezred volt, amely ekkor Nyitra és Bars megye területén állomásozott s azzal büszkélkedhetett, hogy tisztikarának a kötelékébe tartozik a bán kisebbik öccse, Antun Jellačić báró százados is.

Végső alakjában így festett tehát a Latour által Jellačićnak küldendő válasz. A válaszirat tisztázatának aláírására azonban már nem került sor.

Mindenekelőtt azért nem, mert Latournak ezen a napon igen sok más elfoglaltsága is akadt. Denkstein ezredesen kívül fogadnia kellett például Joseph Schön bárót, az 58. (István) gyalogezred hadnagyát, akit a Jellačić megerősítése végett 4-én általa Magyarországra rendelt alsó-ausztriai dandár parancsnoka, Karl Lederer báró tábornok (a korábbi magyarországi főhadparancsnok, a népharag elől Budáról még májusban elmenekült Ignaz Lederer báró lovassági tábornok unokaöccse) küldött hozzá az előző este brucki menetállomásáról egy lőszer- és pénzutánpótlást sürgető levéllel,⁴⁵ s le kellett diktálnia a Lederert kéréseinek méltánylása felől megnyugtató hivatott választ,⁴⁶ meg azután arról is gondoskodnia kellett, hogy Schön hadnagy megkapja a válaszirattal együtt magával viendő kétezer forintot is. De fogadnia kellett a bécsi városi tanács ajtaján kopogtató küldöttségét is,⁴⁷ majd pedig, miközben a Jellačićnak szóló válasz tisztázása folyt, a kétes jellemű – márciusban még forradalmi szölamokkal dobálózó, ám július közepe óta vele egy kormányban szolgáló s azóta az ellenforradalom buzgó szervezőjévé átvedlett – igazságügyminisztert, Alexander Bach doktort, akinek éppen ezen a napon jutott eszébe, hogy halaszthatatlanul meg kell beszélnie vele egyetmást.

De a Jellačićnak címzett válasz azért is aláíratlan maradt, mert amíg Latour Schönnel, Denksteinnel, a bécsi tanácsurakkal, Trattnerrel és Bachhal tárgyalt, addig a hadügyi épület falain kívül, a bécsi utcákon, majd a falakon belül is sorsdöntő események mentek végbe, amelyek szoros összefüggésben voltak a bán magyarországi hadjárásával és a hadügyminiszter úr által az utóbbi napokban elrendelt csapatmozdulatokkal. Az osztrák közvélemény jobbik része ugyanis tisztában volt azzal, hogy Ausztria átalakulásának az ügye nem választható el Magyarországtól, s ezért kezdettől fogva felháborodással fogadta mind Jellačić Magyarország elleni támadását, mind pedig azt, hogy az átalakulás előmozdítására hivatott osztrák kormány nem a megtámadottaknak kel védelmükre, hanem éppen a támadóknak nyújt fegyveres és egyéb segítséget. Ennek megfelelően a grazi Demokratikus Egylet már szeptember 19-én beadványban követelte az osztrák birodalmi gyűléstől, hogy állítsa meg Jellačićot, mivel az ő Magyarország elleni fellépése nem csupán ezt az országot borítja vérbe és lángba, hanem a tavasszal Ausztria valamennyi népének biztosított szabadságjogok fennmaradását veszélyezteti.⁴⁸ Négy nap múlva pedig felírt a birodalmi gyűléshez a grazi Német Egylet is, s figyelmeztette a törvényhozókat, hogy Jellačić, aki „császáribb a császárnál”, azokat a jogokat akarja visszavenni, amelyeket „a magyarok nemes népe” az uralkodó kezéből kapott márciusban s amelyek „a Monarchia közjavát”

45 Karl Lederer Latourhoz, Bruck an der Leitha, 1848. okt. 5., este ½ 8., ÖStA KfAv WHKfR PrR/MK 1848: 5664.

46 Latour Karl Ledererhez, Bécs, 1848. okt. 6., uo. Ennek az iratnak a tisztázati példányát – egy fogalmazványán látható széljegyzet tanúsága szerint – továbbítása végett Latour október 6-án reggel nyolckor adta át Schön hadnagynak.

47 *Kolourat-Krakowsky* II., 13. o.

48 Josef B. Stieger, az egylet elnöke és Albert Clement jegyző a birodalmi gyűléshez, Graz, 1848. szept. 19., ÖStA HHStA Österreichische Akten, Österreichischer Reichstag 1848/49 IX. 75. Nr. 1.

szolgálják. A birodalmi gyűlésnek tehát – hangsúlyozták a felirat szerzői – mindent meg kellene tennie annak érdekében, hogy a magyarországi háború a lehető „leghamarabb békésen bevégeződjék, a horvátországi hadak pedig feloszlassanak és visszaküldessenek... hazájukba”.⁴⁹

A birodalmi gyűlés azonban nem tett semmit – érthetően, hiszen a törvényhozók többsége az osztrák polgárság képviselője volt s az osztrák polgárok zöme a maga érdekeire nézve is sérelmesnek ítélte Magyarország önállósulását. Közben pedig Bécsbe is egyre-másra érkeztek a hírek arról, hogy a Dunántúl déli részén állomásozó császári csapatok – nyilván az osztrák hadügyminisztérium helyeslésével – egymás után csatlakoznak Jellačić előnyomuló seregéhez, majd az is köztudomásra jutott, hogy Latour mindenfelől csapaterősítéseket küld Jellačić táborába s még továbbiakat is készül küldeni – többek között magából a császárvárosból is. A március 13-i forradalom legkövetkezetesebb részvevőit tömörítő bécsi Demokratikus Egylet tehát már szeptember utolsó napján gyűlést tartott az Odeonban a helyzet megvitatására, s itt az egylet elnöke, Karl Tausenau doktor, a júniusban indult *Der Radikale* főmunkatársainak egyike beszédében Latourt „mint arisztokratát és a szabadság árulóját jellemezte”, majd többször is kiadta a jelszót:

– Vesszen az arisztokrata! Vesszen az áruló!

Latour, mikor értesült a történekről, sietett tájékoztatni róluk miniszter társait is, s nekikiszögezte a kérdést:

– ...Büntetlenül kell-e maradniok... ilyen beszédeknek, amelyek... egy miniszter elpusztítására hívnak fel?⁵⁰

Arra ellenben nem gondolt, hogy okulást merítsen eljárásának kedvezőtlen visszhangjából. Ellenkezőleg: éppen ennek a gyűlésnek a lezajlása után látott csak hozzá igazán a Jellačićnak szánt csapaterősítések útnak indításához. S így Tausenau rövidesen arról tájékoztathatta már az Aulát, a forradalmi szellemű egyetemisták csoportját, hogy október 6-án Latour parancsára ugyancsak Jellačićnak szánt erősítésként Pozsonyba akarják küldeni Bécsből a két felső- és egy alsó-ausztriai sorgealozezred gránátosaiból szervezett Richter-gránátoszászlóaljat is. A diákok pedig erre elhatározták, hogy – ha törik, ha szakad – megakadályozzák ennek a tervnek a foganatosítását.

Tárgyalásokat kezdtek tehát magukkal a gránátosokkal, s tapasztalhatták, hogy azoknak egyáltalán nem fűlik a foguk a táborba szálláshoz, a parancs teljesítésének nyílt megtagadásához viszont nincs bátorságuk. De „a gránátosok magok adták a kivetelt feletti javallatot”, nevezetesen: hogy 6-án „az Aula tagjai és a nép előre ki mennyenye a vasúthoz és ott az utat rontsák el”. Ez pedig „meg is történt”.

Október 6-án azután, a gumpendorfi laktanyából „meg indulván a katonaság, a nép által már az utcán mentében felszolgáltattott, hogy ne mennyen, de maradjon itt”.⁵¹ Ennek hallatára azonban Latour elrendelte, hogy egy csapat vértés kísérelje a

49 Friedrich Kaltenecker, az egylet elnöke és Josef Hausman jegyző ua.-hoz, Graz, 1848 szept. 23., uo. Nr. 2.

50 ÖStA HHStA KA Österreichische Ministerrats-Protokolle 1848. okt. 3/VTtr (MIRA) 1848 : 2439. A szeptember 30-i gyűlésről megemlékezik a király személye körüli magyar minisztérium álladalmi altitkárákét ekkor Bécsben szolgáló *Pulszky Ferenc* is: Életem és korom (szerk. és bev. *Olványi Ambrus*) I., Bp., 1958. 425. o.

51 „848^h esztendei october 6án Bécsben történt forradalom előladása, Doctor Reiner által elmondva”, OL '48ML ME-OHB-KE KPZA 147, közli (erősen átírva) *Károlyi Árpád* (szerk. és bev.): Németujvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre II., Bp., 1932. 69–71. o. A beszámoló forrásaként megjelölt Reiner doktor feltehetően akéssőbb rajztanárként tevékenykedő Johann Baptist Reiner volt, aki 1848-ban a bécsi egyetemisták Akadémiai Légio

gránátosokat az indóházig. Csakhogy az indóháznál kiderült, hogy hiába ültetnék őket vonatra, mivel a sínek egy részét az előző éjszakán ismeretlen kezek felszedték. A gránátosok tehát parancsot kaptak, hogy vonuljanak tovább és, a Tabor-hídon átkelve a Dunán, a folyó balpartján gyalog folytassák útjukat Pozsony felé. Ekkor azonban őket a vérteseken kívül már „roppant néptömeg” és több zászlóaljnyi nemzetőr is közrefogta. S mikor azután a menet a hídra ért, a hídfő előtt akkora torlódás támadt, hogy a hídon csak a gránátosok és a nemzetőrök jutottak át a túlsó partra, a vasasok viszont az innenső partot zsúfolásig ellepő közemberek között rekedtek. Latour ezért a bécsi dandárparancsnok, Hugo Bredy tábornok vezényletével egy csapat svalizsér meg egy ágyúüteg társaságában oda rendelte a 15. (Nassau) sorjálogezredet is. A tömeg miatt azonban ez az erősítés sem tudott kibontakozni a hídfő táján.⁵²

Látványos lett tehát, hogy a gránátosokat az újonnan ide küldött csapatok sem lesznek képesek útjuk folytatására kényszeríteni. Ekkor a bécsi nemzetőrség egyetemistákból és más fiatal értelmiségiekből álló Akadémiai Légiójának egyik tagja Bredy tábornok elé járult, és felszólította őt, hogy „a ki indulási parancsot vegye vissza”. „...De a generális makacsul azt válaszolta, hogy a parancsot vissza nem veszi, habár ezer ember fog is egy részről el esni...”⁵³ Erre „a gránátosok és [a] nemzetőrök a túlsó oldaláról élénk tüzelést kezdték, melyet a Nassau ezred viszonzott”.⁵⁴ Így „kezdődött meg a véres csata, melynek eredménye lett egy és más részről több százak elesése és több ezrek megsebesülése”. Elesett maga Bredy tábornok és néhány tisztje – köztük a Nassau-ezred élén álló Karl Klein alezredes – is,⁵⁵ mire a Nassau-bakák megfutamodtak és a kirendelt ágyúk a nép kezébe kerültek.⁵⁶

Ez lehetett az az esemény, amelyre Latour Jellačićnak szánt válaszában „jelenlegi itteni felbolydulás”-ként utalt. A felbolydulás azonban a Tabor-hídnál történekkel még nem ért véget. Az a tapasztalás ugyanis, hogy a márciusi forradalom győzelmének eredményeként létrejött parlamentáris kormány hadügyminisztere a magyar forradalom eltiprására törekvő Jellačić megsegítésére kifejtett erőfeszítéseinek egyenes folytatásaként most még a bécsi forradalmi tömegekre is gátlástalanul lövetett, végsőkig feszítette az indulatokat. S ebben a helyzetben a birodalmi gyűlés legradikálisabb képviselőinek egyike, Joseph Goldmark doktor, aki maga is tagja volt az Akadémiai Légiónak, azzal a javaslattal fordult a nép összesereglett fiaihoz, hogy először is gondoskodjanak a maguk megvédelmezéséről s ezért a szükséges fegyverek megszerzése végett foglalják el az Am Hofon, a hadügyi épület közelében álló fegyvertárat, másodsor pedig gondoskodjanak arról, hogy a nép ellenségének bizonyult hadügyminiszter többé

nevű nemzetőralkulatában szolgált s így szenttanúként adhatott képet az október 6-án történekről. Tanúságtételének pedig különös jelentőséget kölcsönöz, hogy a forradalom táborához tartozó kortársaktól vajmi kevés más hasonló beszámoló maradt ránk, mint ezt nyomatékosan hangsúlyozza *Wolfgang Häusler: Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung (Demokratie und soziale Frage in der Wiener Revolution von 1848)*, Wien-München, é. n. [1979] 376. o.

52 *Gelich I.*, 297–298. o.

53 Reiner beszámolója.

54 *Gelich I.*, 298. o.

55 Reiner beszámolója.

56 *Gelich I.*, 298. o.

ne folytathassa ellenforradalmi praktikáit, s ezért fogják el Latourt. Mire a tömeg egy emberként megindult az Am Hof felé.⁵⁷

A még ekkor is a hadügyminisztériumban időző Bach, mikor meghallotta a közeledő sokaság morajlását s, Latour dolgozószobájának az ablakán kitekintve, meglátta, honnan ered a zaj, egyszerűen megértette, hogy maga is, vendéglátója is rendkívül szorult helyzetbe került. Azonnali menekülést tanácsolt tehát Latournak. Latour azonban undorral odavetette neki:

– Egy katona nem futamodik meg.

Bach erre – nyilván úgy gondolva, hogy az ügyvédi becsület nem követeli meg ugyanazt, amit a katonai becsület talán megkövetelhet, s hogy ő élve alighanem több szolgálatot tehet még a felséges uralkodóháznak, mint amennyit haló poraiban tehetne – bájainak kendőzetlen feltárására kérte meg a minisztériumban alkalmazott szolgálók egyikét, majd sietve magára öltötte a leányzó levetett ruháját. De belepillantva egy tükörbe, kénytelen lett rádöbbsenni, hogy új kosztümje bajosan egyeztethető össze az arcát ékesítő szőrzettel. Most tehát a változatosság kedvéért egy komornyikot szólított fel ruhájának átengedésére, s végül is ennek a libériájában osont ki az épületből egy titkos kijáraton, hogy azután meg se is álljon, amíg a városból fejvesztve kimenekült helyőrségnek a városfalakon kívül sebtében kialakított táborába nem ér.⁵⁸

Latour viszont – aki sem megfutamodni, sem végzetének ellenállás nélkül elébe menni nem óhajtott – eközben gyorsan papírra vetett egy parancsot, amelyben arra adott utasítást, hogy a hadügyi épület védelmére sietve vonuljon az Am Hofra a Nassau-ezred egyik zászlóaljja meg egy ágyúüteg, „mivel nem lehetetlen a hadügyi épület megrohamozása”.⁵⁹ Ennek a rendelkezésnek azonban nem lett foganatja, mert a csapatok a helyőrség parancsnokával, Karl Auersperg herceg altábornaggyal egyetemben már mindenfelől menekülőben voltak⁶⁰ s talán meg sem is kapták a parancsot.

Az elkéseredett tömeg pedig rövidesen betört a hadügyi épületbe, amelyből a Bach példájára – katonai becsület ide, katonai becsület oda – szintén álruhába: polgári öltözékbe bújt Denkstein ezredesnek is csak az utolsó pillanatban sikerült kiszöknie⁶¹ s amelyet, segítség nem érkezvén, csupán az épület – inkább díszelgésre, mintsem valóságos ellenállás kifejtésére hivatott – mindössze 187 főnyi⁶² őrszemélyzete védelmezett. S ezek a katonák megpróbálták ugyan ellenállni, de pillanatokon belül elsöpörték őket. Latour pedig ekkor végre megértette, hogy sorsa elvégeztetett. Azt azonban a jelek szerint nem akarta, hogy az épület védelmezői hiábavalóan feláldozzák magukat érte, s talán abban is reménykedett, hogy még mindig kíméletben részesülhet, ha legalább most a békés

57 Reiner beszámolója.

58 *Friedrich Schütz*: Die Verfassungskämpfe in Oestereich. *Neue Freie Presse*, 1907. dec. 15., 15560. sz., 2. o.

59 Latour címzés nélküli parancsa feltehetően Karl Auersperg hg. altábornagyhoz, a bécsi helyőrség parancsnokához, [Bécs,] 1848. okt. 6. Zur Geschichte der Jahre 1848 & 1849 (Briefe und Actenstücke aus der von Lacroix'schen Autographen-Sammlung) I. ÖNB HSS Ser. n. 358. – Ennek az autográf-gyűjteménynek a létrehozója, Venceslas de La Croix, a 40. (Koudelka) sorjalegezed századosa ekkor az osztrák hadügyminisztériumban szolgált.

60 V. ö. *Kolourat-Krakowsky* II., 19–20. o.

61 Hermann Dahlen naplója, Parndorf, 1848. okt. 8., i. h. II., 54. o.

62 *Hermann Meyner*: Geschichte der Ereignisse in der österreichischen Monarchie während der Jahre 1848 und 1849 in ihren Ursachen und Folgen. Wien, 1853. 546. o.

megoldások barátjának mutatkozik. Ezért – nyilván nem könnyű elhatározással – ceruzát fogott, és egy cédulára remegő kézzel ráfirkantotta utolsó parancsát: „*Das Feuer ist überall einzustellen.*”⁶³ Majd, papírjait – köztük a Jellačićnak címzett s már csak az ő aláírására váró küldeményt is – asztalán hagyva, felmenekült az épület padlására.

The image shows several handwritten notes in German. The most prominent one at the top reads: „Das Feuer ist überall einzustellen.” Below it, there are other fragments of handwriting, including „Lent az utcán kiáltás történt: kötelet, kötelet” and „... volt kötél mingyárt akár mennyi, s Latour felakasztása egy lámpa szegre rögtön meg történt, az érkező katonák pedig a fel akasztottat lödözték, szurdalták.”

*Latour utolsó kézvonásai. (Zur Geschichte der Jahre 1848 & 1849.
[Briefe und Actenstücke aus der von Lacroix'schen Autographen-Sammlung]
I., ÖNB HSS Ser. n. 358)*

És az épület néhány perc múlva végérvényesen a forradalmi nép kezébe került. A benyomuló tömeg pedig, amelyből többé senki és semmi nem gyomlálhatta ki azt a meggyőződést, hogy az épület eddigi ura a jó ügy megveszekedett, mindenre kész ellensége, „ki motozta Latour szobáit, míg végre a padlásra fel jutott és Latourt egy szögletbe búva találta”. Ekkor – nem sokkal délután háromnegyedöt előtt – „lettek fel kiáltások: ‚nagy kincset találtunk’, mire csak hirtelen egy pionírtól elvett kard[d]al le [értsd: agyon-] tettetett, a nép pedig lábön fogva a padlásról le hurcolta” az épület elé. „... Lent az utcán kiáltás történt: ‚kötelet, kötelet’ – volt kötél mingyárt akár mennyi, s Latour felakasztása egy lámpa szegre rögtön meg történt, az érkező katonák pedig a fel akasztottat lödözték, szurdalták.”⁶⁴ Az időközben a helyőrségnek a városfalakon kívül letáborozott csapataiig nagy nehezen elvergődött Bach meg – mint Széchenyi utóbb, a későbbi fejlemények ismeretében feltételezte –, mikor értesült erről a szörnyű, de érthető népitételről, nyilván „kéjmámorban” könyvelte el és a maga okosságának írta javára, hogy „őhelyette szerencsétlen Latourt emelték a lámpára, kinek kisujjában is több nemes vér volt”, mint neki „minden ereiben”.⁶⁵

Latour meglincselésével azonban a hadügyi épület birtokba vételének a története még nem zárult le. „Gondoskodott a nép mindenek előtt Latour író szobájának elfoglalásáról s minden iratoknak biztosítására”, amennyiben „négy órrel elhárított minden feldúlást és, az írásokat teljes épségben kézhez vevén, ... minden

⁶³ Latour címzés nélküli parancsa a hadügyi épület védőjéhez, [Bécs,] 1848. okt. 6. Zur Geschichte der Jahre 1848 & 1849 I., ÖNB HSS Ser. n. 358. Idézi *Meyner* is, 547. o. Magyarul: Mindenütt tüzet szüntess!

⁶⁴ Reiner beszámolója. Latour halálának időpontjáról *Meyner* 557. o.

⁶⁵ Széchenyi István: Önismeret. Széchenyi István Válogatott Művei (szerk. Spira György) III., Bp., 1991. 336. o.

írományok nevezetes kíséret mellett az universitásba vitettek”.⁶⁶ Így tehát a Jellačić október 5-i jelentéseire adott válasz aláíratlanul maradt tisztázata is csak akkor kerülhetett vissza a hadügyminisztériumba, mikor a császári csapatok több mint három hétig húzódó elkeseredett harcban megtörték a császárvárost október 6-án a maga hatalmába kerítő bécsi nép szívós ellenállását és a város tornyaira ismét kitűzték a Habsburgok fekete-sárga lobogóját. Ekkor viszont Latour művének folytatói már nem láthatták értelmét annak, hogy ezt az addigra rég túlhaladottá lett írományt utólagosan eljuttassák címzettjéhez. Az iratot ezért csatolták fogalmazványához, fogalmazványára pedig a hadügyminisztérium valamelyik akkurátus hivatalnoka ceruzával annak rendje és módja szerint ráírta: „Nem továbbítva”, majd még azt is: „Lerakva marad”.⁶⁷

Egy szó, mint száz: Jellačić sohasem olvashatta el Latour neki szánt választát, legfeljebb hozzávetőleges tartalmáról értesülhetett a magyaróvári táborba 8-án nagy üggyel-bajjal visszaérkezett – s ekkor a változatosság kedvéért már egy könnyűlovas-közvitész egyenruhájában pompázó – Denkstein ezredestől.⁶⁸ Azt viszont, hogy „Bécsben újra lázadás tört ki és Latour grófort iszonyatosan meggyilkolták”, már 7-én megtudta az áldozat egyik unokaöccsétől, Theodor Thun-Hohenstein gróftól, a 7. (Heinrich Hardegg) vértesezred alszázadosától, aki Bruckból sietett hozzá evvel a megrázó hírrrel.⁶⁹ De ezen a napon azt is tapasztalhatta, hogy a volt hadügyminiszter még haló poraiban is kinyújtja felé védő karját. Ezen a napon ugyanis végre csatlakozott táborához Karl Lederer tábornok – mintegy háromezer főre rúgó⁷⁰ – dandárja.⁷¹

Ennek az erősítésnek a megérkezése nyilvánvalóan nagy megkönnyebülést okozott a bánnak. Most már nyugodt lélekkel valóra merete váltani azt a tervét, hogy hazaküldi a seregéhez tartozó, de „csupán fosztogatni” tudó,⁷² neki tehát nem különösebb hasznot hajtó, hanem inkább teherként jelentő népfelkelőket; s ezt a – kereken 12 ezer főnyi – gyűlevész hordát másnap a szerb nemzetiségű károlyvárosi dandárparancsnok, Kuzman Todorović tábornok vezényletével már útnak is indította Horvátország felé (igaz, Latour – Denkstein által közvetíteni bizonyára elmulasztott – tanácsától eltérően nem osztrák területen, hanem

66 Reiner beszámolója. Az általa itt előadottakat megerősíti F. A. Nordstein is: *Geschichte der Wiener Revolution*. Leipzig, 1850. 270. o.

67 Az eredetiben: „Nicht expedirt” és „Bleibt liegen”. L. a 2. jegyzetben megnevezett helyen.

68 *Das Tagebuch...* Kempen, Parndorf, 1848. okt. 8., 110. o.; Hermann Dahlen naplója, Parndorf, 1848. okt. 8., i. h. II., 54-55. o.

69 Uo., Magyaróvár, 1848. okt. 7., uo. II., 46. o.; Hompesch naplója, Magyaróvár, 1848. okt. 7., uo. II., 234. o. (Az idézet az előbbiből.)

70 Csány László, a Dunántúl orsz. biztosa ifj. Pázmány Déneshez, a magyar országgyűlés képviselőházának az elnökéhez, Győr, 1848. okt. 7., OL 48ML ME-OHB-KE KPZA 145, közölve: *Kossuth Lajos Összes Munkái XIII.* (Szerk. Barta István), Bp., 1952. 104. o.

71 *Das Tagebuch...* Kempen, Magyaróvár, 1848. okt. 7., 110. o.; Hompesch naplója, Magyaróvár, 1848. okt. 7., i. h. II., 234. o.; Niczky Sándor Sopron megyei kormánybiztos Csányhoz, Sopron, 1848. okt. 7., d. e. 10, OL 48ML ME-OHB-KE KPZA 182, közli *Hermann Róbert* (szerk. és bev.): Niczky Sándor kormánybiztosi jelentései 1848. szeptember 24.–november 17. *Házi Jenő Emlékkönyv*. Sopron, 1993. 357. o.; ua. ua.-hoz, uo., 1848. okt. 7., éjszaka 3, uo. 138, közölve uo. 356. o.; ua. az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz, ua.-kor, uo., közölve uo. 355-356. o.

72 *Das Tagebuch...* Kempen, Parndorf, 1848. okt. 8., 110. o.

Magyarország nyugati határszélén át, ami utóbb igen nehéz helyzetbe sodorta e díszes társaságot).⁷³

De – ha Jellačićot első hallásra nyilván elborzasztotta is a bécsi nép újabb felkelésének és Latour halálának a híre meg az a hozzájuk társuló hír, hogy a felkelés és a helyőrségnek a császárvárosból történt kivonulása (vagy inkább: kimenekülése) miatt 7-én az udvar is a menekvés útjára lépett (hogy azután meg se is állapodjék a távoli, Morvaország szívében fekvő Alamócig) – végső soron ezek a rossz hírek szintén csak megkönnyebbülést okozhattak neki. A néptömegek bécsi hatalomátvétele ugyanis kiváló ürügyet szolgáltatott számára ahhoz, hogy végleg elejtse a Buda elfoglalásának céljából megkísérelendő újabb támadó hadmozdulat tervét (amire még célozgatott 5-én Latourhoz intézett hivatalos jelentésében, amit azonban Latour – szerencséjére – már soha többé nem kérhetett számon rajta) s így elkerülje a magyar sereggel való újólagos megmérkőzés kockázatát. Megragadva tehát a kínálkozó alkalmat, még 7-én haditanácsba hívta egybe tábornokait, s előadta, hogy mivel Bécsben (ahonnan ekkorra már a birodalmi gyűlés képviselőinek a többsége és egy kivétellel a kormány összes tagja is elmenekült⁷⁴) többé „semmiféle törvényes hatalom... nem létezik”, azt tartaná helyénvalónak, ha ő „a sereggel minden teketória nélkül oda vonulna”, hogy móresre tanítsa az ottani lázadókat és a felséges császár számára visszahódítsa székvárosát. S minthogy álláspontját a jelenlévők mindnyájan osztották,⁷⁵ másnap már tábort is bontatott, s estére elérte Parndorfot, 9-én pedig Brucknál Ausztria területére lépett, majd 10-én Schwechat érintésével Bécs határába érkezett és letáborozott Rothneusiedlben, ahonnan már jól lehetett látni a bécsi Stephansdom tornyát.⁷⁶



Pihenő a rothneusiedli táborban. František Kollarž színezett litográfiája, 1848
(ÖStA KrAu BS WStS)

73 V. ö. Simon V. Péter: Kőszeg kapitulációja 1848. október 12-én. A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II, Szombathely, 1980. 186–198. o.; Simon V. Péter–Tilcsik György (szerk. és bev.): A Vas megyei mozgóvá tett nemzetőrség és levelezőkönyve 1848. július-szeptember, *Saturnia* 1983–1984., 285–286. o.

74 Häusler 386. o.

75 Das Tagebuch... Kempen, Magyaróvár, 1848. okt. 7., 110. o.

76 Uo., Parndorf, 1848. okt. 8.; Gallbrunn, 1848. okt. 9.; Oberlaa, 1848. okt. 10., uo.; Hompesch naplója, Parndorf, 1848. okt. 8.; Schwadorf, 1848. okt. 9.; Rothneusiedl, 1848. okt. 10., i. h. II. 237–241. o.; Hermann Dahlen naplója, Parndorf, 1848. okt. 8.; Schwadorf, 1848. okt. 9.; Rothneusiedl, 1848. okt. 10., uo. II. 53–60. o.

A császárváros népe által október 6-án megalázott katonai körök persze elégedetten értesültek a bán seregének Bécs alá vonulásáról, s maguk sem gondoltak arra, hogy kérdőre vonják Jellačićot, amiért nem fordult vissza Buda felé. Ellenkezőleg: a városból kimenekült s magát most a Belvedere környékén meghúzó helyőrség táborában tartózkodó Felix Schwarzenberg herceg tábornok például (aki ekkor még nem tudhatta, hogy novemberben épp ő fog megbízást kapni a következő osztrák kormány megalakítására, de már ekkor is az ellenforradalom fő szervezői közé volt sorolható) 9-én, mikor meghallotta, hogy a bán többek között pénzügyi nehézségekkel is küszködik, saját zsebéből azonnal küldött számára gyorssegélyül százezer forintot,⁷⁷ másnap pedig személyesen is fölkereste Rothneusiedlben, hogy „köszönettel és csodálattal adózzék” neki.⁷⁸ Amint ezen a napon igen barátságosan és teljes tábornokának a felvonultatásával köszöntötte őt a megfutamodott helyőrség parancsnoka, Auersperg altábornagy is.⁷⁹

De abban az őrmöben és megkönnyebbülésben, amellyel az ellenforradalom hívei fordultak most Jellačić felé, a legérdekeltőbbek, a felkelt bécsiek magától értetődően egyáltalán nem osztoztak. Ellenkezőleg: a bécsi demokratikus egyletek középponti választmánya és a bécsi diákválasztmány már 6-án este közös petíciót intézett a birodalmi gyűléshez, s ebben mindenekelőtt azt kérte, hogy a törvényhozó testület eszközölje ki az uralkodónál a magyar országgyűlés feloszlatását kimondó és a bánt Magyarország teljhatalmú kormányzatával megbízó határozatok visszavonását, majd ehhez a kívánsághoz társítva adta elő további követeléseit, így nem utolsó sorban azt, hogy az uralkodó a jelenlegi osztrák kormányt váltsa fel egy demokratikusabb kabinettel, a hadsereget pedig helyezze polgári ellenőrzés alá.⁸⁰ És a törvényhozók Bécsben maradt kisebbsége helyt is adott ennek a kezdeményezésnek. A honatyák tehát még ugyanezen az estén kidolgozták, majd másnap reggel egy küldöttség közvetítésével már el is juttatták az ekkor még schönbrunni nyári palotájában tartózkodó uralkodóhoz felségfelterjesztésüket, amelyben maguk is kérték Jellačić magyarországi biztosi kinevezésének visszavonását és egy új, „népbarát” (*volkstümlich*) kormány létrehozását.⁸¹

Schönbrunnban pedig senki nem akadt, aki azt merte volna javasolni, hogy az uralkodó már most – még mielőtt az udvarnak biztonságosabb helyre nem sikerül elvonulnia – kereken helyezkedjék szembe ezekkel a követelésekkel. A szerencsétlen Ferdinánddal tehát, aki alig győzte kívárni, hogy a színe elé járult képviselők elkotródjanak, ő maga pedig végre útihintájába szállhasson, gyorsan aláíratlak egy a birodalmi gyűlésnek címzett hevenyészett uralkodói kéziratot,

77 Erről a pénzsegélyt továbbító Petrichevich Horváth János br. ezredesnek, a 10. (Porosz király) huszázred parancsnokának 1852 júniusában íródott visszaemlékezése: „Aufzeichnungen vom... Fürsten Felix Schwarzenberg während der Octobertage 1848 in Wien”. Státní oblastní archiv v Českm Krumlově, A Schwarzenberg hg. család primogeniturájának levéltára, Felix Schwarzenberg iratai, Levelezés, Post № 35.

78 Uo. és Hermann Dahlen naplója, Rothneusiedl, 1848. okt. 10., i. h. II., 60. o. (Az idézet az utóbbiból.)

79 Hompesch naplója, Rothneusiedl, 1848. okt. 10., uo. II., 241. o.

80 Tausenau és Moritz Habrowsky, a diákválasztmány elnöke a birodalmi gyűléshez, Bécs, 1848. okt. 6., közli *Nordstein* 271–272. o.

81 Franciszek Smolkának, a birodalmi gyűlés első alelnökének és Karl Wisernek, a birodalmi gyűlés jegyzőjének a felségfelterjesztése, Bécs, 1848. okt. 6., OL Abszolutizmuskori levéltár, Doblhoff-iratok.

amelyben őfelsége megígérte, hogy gondoskodni fog „egy új, népbarát minisztérium” megalakításáról s azután evvel „az újonnan alakítandó minisztériummal haladéktalanul tanácskozni fogunk a közbirodalom boldogulásához szükséges rendszabályokról”.⁸² A megcsonkult birodalmi gyűlés tárgyalásait vezető alelnök, Franciszek Smolka doktor viszont hajlamos volt komolyan venni ezt a semmitmondó *rescriptumot*, s ezért 8-án felszólította a Bécsből ugyan elmenekült, de hivatalától még meg nem vált jelenlegi kormányt, adja értésére Jellačićnak, hogy magyarországi hadjáratának folytatása ellentétes az uralkodó akaratával.⁸³ S erre a kormányt Bécsben immár egyedül képviselő pénzügyminiszter, Philipp Krauß báró másnap meg is írta a bánnak, hogy a birodalmi gyűlés felhívta az uralkodót Magyarországot érintő előző döntéseinek visszavonására, őfelsége pedig ígéretet is tett – egy új osztrák kormány kinevezésére.⁸⁴

Sőt közben akadt még valaki, aki Jellačić visszaparancsolását kezdeményezte, és ez nem volt más, mint Rétsey Ádám báró tábornagytábornagy, a magyar nemesi testőrség alkapitánya, akit – bár politikai tevékenységet sohasem fejtett ki –, mivel az uralkodóházzal törhetetlen híveként volt ismert, Jellačić magyarországi biztosi kiküldésével egyidejűleg magyar miniszterelnökké neveztek volt ki⁸⁵ – pusztán azért, hogy legyen egy ember, aki az uralkodói kéziratokat majd vonakodás nélkül ellássa a törvény által megkövetelt miniszteri ellenjegyzéssel. Rétsey pedig készségesen meg is felelt a személyéhez fűzött váradalomnak (még arra is kapható volt, hogy a saját miniszterelnöki kinevezéséről szóló királyi kéziratot is maga lássa el ellenjegyzéssel⁸⁶), az október 6-i népfelkelés győzelme után azonban gondolkodóba esett – annál is inkább, mert a felkelők kézre kerítették és elzárták.⁸⁷ A sok fejtorés eredménye pedig az lett, hogy 7-én felségfelterjesztést intézett az uralkodóhoz, s ebben maga is azt javasolta, hogy őfelsége vonja vissza a bán magyarországi biztosi kinevezését, mint olyan intézkedést, amely csak arra volt alkalmas, hogy a magyar népet az általa „évszázadok óta a hűség és a ragaszkodás jeleivel övezett uralkodóház” ellen hangolja, majd közölte, hogy egyben a maga számára is felmentést kér a magyar kormányfői tisztség alól.⁸⁸

S Rétsey megingásáról Jellačić persze nem értesült, Krauß báró átíratát viszont mindjárt Rothneusiedlbe érkezése után megkapta.⁸⁹ Majd kapott tőle egy – immár 10-én kelt – másikat is, amelyben a népbarátsággal egyáltalán nem vádolható Krauß annak az aggodalmának adott hangot, hogy Jellačić Bécs alá vonulása maga után vonhatja a magyar sereg osztrák területére lépését s ez nem kívánatos következményekkel járhat.⁹⁰ Ez azonban Jellačićot egy pillanatig sem ingatta meg

82 Az uralkodó (Theodor Hornbostel lovag földművelés-, kereskedelem- és ipartügyi miniszter ellenjegyzésével) a birodalmi gyűléshez, Schönbrunn, 1848. okt. 6. [ténylegesen: 7.] uo., továbbá ÖStA HHStA KA VTr (MRA) 1848 : 2282 és AHA OBJ I-F/III-4.

83 Smolka és Wisser az osztrák belügyminisztériumhoz, Bécs, 1848. okt. 8., uo.

84 Krauß Jellačićhoz, Bécs, 1848. okt. 9., uo.

85 *Károlyi I.*, Bp., 1932. 419–424. o.

86 Joseph Pipitz álladalmi tanácsos Ferenc Károly főhg. trónörököséhez, [Bécs,] 1848. okt. 3., ÖStA HHStA KA VTr (MRA) 1848 : 2242, közölve uo. II., 48. o.

87 Nordstein 273. o.; *Irányi Dániel–Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847–1849* (Ford. Szoboszlai Margit, szerk. és bev. Spira György) II., Bp., é. n. [1989]. 53. o.

88 Rétsey felségfelterjesztése, Bécs, 1848. okt. 7., OL 48ML KSzKM eln. 1848 : 1577.

89 Hompesch naplója, Rothneusiedl, 1848. okt. 10., i. h. II., 240. o.

90 Krauß Jellačićhoz, Bécs, 1848. okt. 10., közölve uo. II., 289–292. o.

abban a meggyőződésében, hogy az uralkodó számára ő van hivatva visszahódítani fellázadt székvárosát s, ha ezt megteszi, akkor pákozdi kudarca ellenére is elmondhatja majd, hogy teljesítette történelmi küldetését, a Habsburg-birodalom megmentését. Kraußnak tehát azt válaszolta: „Mint az állam szolgája arra vagyok kötelezve, hogy az anarchiának erőmlhöz mérten lehetőség szerint gátat vessek”, s ezért „nekem mint csapataim élén álló katonának az ágyúdörgés szab menetirányt”. „Egyedüli törekvéseim a nemzetiségek egyenlőségén alapuló közbirodalom fenntartása, továbbá az alkotmányos császárom és királyom iránti hűség; nem nehéz tehát eldöntennem, kinek kell engedelmeskednem.” Egyébként pedig – fejezte be (egyelőre a valóságnak megfelelően) – „magyar csapatok nem üldöznek, ha azonban osztrák területen megtámadnak cs. kir. csapatokat, akkor képes leszek az erőszaknak erőszakkal megfelelni”.⁹¹ S azzal elrendelte, hogy csapatai Bécs visszafoglalása érdekében teendő első lépésként egy Atzgersdorftól Simmeringig terjedő tágas félkörben sorakozzanak fel a város déli szélén.⁹²

Amikor pedig az aggodalmaskodó Auersperg erre megkockáztatta a kérdést:

– Ha Bécszet megvesszük is, mit [teszünk] utána őfelsége felhatalmazása nélkül a birodalmi gyűlés ellenében?, – „kurtán és keményen” odavetette ennek az október 6-án megszegyenült s őt lepipálni (nagy szavakban persze) azóta sem tudó anyámasszony-katonájának:

– A vérrel bemocskolt birodalmi gyűlést szétkergetjük, őfelségének pedig megküldjük a város kulcsait.

De miközben ezt a látszólag teljes magabiztosságról tanúskodó kijelentést tette, bizalmas hívei leolvashatták az arcáról, hogy a lehető „legrosszabb hangulatban” van.⁹³ Arra azonban, hogy miért, sehogy sem hibázhattak rá. Mi viszont már kikövetkeztetjük, mi okozhatta rosszkedvét. Hiszen mi tudjuk – és Jellačić is érezhette –, hogy Auersperg nem alaptalanul utalt az uralkodói felhatalmazás hiányára. Jellacic tehát egyáltalán nem vehette bizonyosra, hogy az udvar pákozdi felstülése után épp őtőle várja Bécs kulcsainak a megküldését. Mert hát Pákozdnál – ő tudta legjobban – egyáltalán nem úgy vitézkedett, ahogy az udvari körök elvárhatták tőle.

Ilyen körülmények között pedig jobb ötlete nem támadt, mint hogy még egyszer megkísérelje kimagyarázni a Pákozdnál történeteket. Október 12-én ezért újból nekiállt, hogy jelentésbe – de ezúttal immár az uralkodónak címzett jelentésbe – foglalja, mit művelt azóta, amióta szeptember 11-én csapatai élén magyar földre lépett. Egyebet azonban most sem igen volt képes előadni, mint amivel egy héttel korábban Latour traktálta: hogy mennyire gyenge volt a lovassága meg a tüzérsége, hogy mekkora nehézségekbe ütközött csapatainak ellátása, hogy Pákozdnál az ellenség milyen előnyös állásban fogadta előretörését s hogy az – általa ekkor már nem négy -, hanem háromórásnak mondott – harc lezárultával az ő serege helyben maradt, a magyarok ellenben elhagyták a csatateret, végezetül pedig itt is elkezdett

91 Jellačić Kraußhoz, Rothneusiedl, 1848. okt. 10., közölve uo. II., 292–293. o. Magyar fordításban közli *Supka Géza*: 1848/1849. (Szerk. *Fábri Anna*), Bp., 1985. 459. o., de úgy, mintha ezt a levelet Jellačić október 16. körül a birodalmi gyűléshez intézte volna.

92 Erről a 94. jegyzetben idézendő forrás.

93 Hermann Dahlen naplója, Rothneusiedl, 1848. okt. 11., i. h. II., 61. o.



*Harcban a bécsi Lipótváros védőivel. Karl Goebel litográfiája fehér fedőfestékkel, 1848
(ÓsIA KrAu BS WStS)*

szövegezési ügyeskedéssel olyan látszatot kelteni, mintha az ütközet lezajlása után a magyar fél kezdeményezte volna a fegyverszüneti megállapodást.

De hiába fűzte hozzá mindezekhez, hogy mikor értesült az október 6-i „iszonyatos eseményekről”, „egyetlen pillanatig sem” késett Bécs alá vonulni és seregét „őfelsége és a közhaza” megvédelmezésére fordítani, s hiába zárta sorait egy katonai irományokban szokványosnak éppenséggel nem mondható, odaadását azonban nyomatékosan kifejezni hivatott fordulattal: „Isten óvja Felségedet és Ausztriát”,⁹⁴ ezzel az írásművel az udvar hangadóit éppúgy nem hatotta meg, akár az egy héttel korábbiakkal Latourt sem. Alamóban tehát senki sem akadt, aki úgy vélte volna, hogy Jellačićra kellene bízni a bécsi felkelés eltiprásának megtisztelő feladatát, s ezért az október 16-án kibocsátott uralkodói szózat azt tudatta a birodalom népeivel, hogy őfelsége az ellenforradalom legfőbb szervezői közé számító csehországi főhadparancsnokot, Alfred Windisch-Grätz herceg tábornagyot nevezte ki seregeinek fővezérévé és őt hatalmazta fel Bécs megregulálására és a korábbi állapotok helyreállítására.⁹⁵ Jellačićnak pedig nem maradt más választása, mint hogy Windisch-Grätz egyik alparancsnokaként vegyen részt a bécsi felkelés vérbe fojtásában.

S vitathatatlan, hogy a bán ennek a szerényebb küldetésnek is igyekezett minden tőle telhető módon megfelelni. Ezzel pedig nemcsak az uralkodóháznak hajtott hasznot, hanem tisztánlátásra törekvő kortársainak és a múltakon okulni kívánó utókornak is. Hiszen amíg lába csak Magyarország földjét tapodta, addig sokakban támadhatott olyan hiedelem, hogy ez a horvát hazafi a horvát nemzeti érdekek védelmében rántott kardot a horvát nemzeti érdekek iránt érzéketlen magyarok ellenében. Amikor azonban katonáit a horvát nemzeti érdekeken csorbát soha nem ejtő bécsiek ellen vetette be, akkor végérvényesen világossá tette minden nyitott szemű ember előtt, hogy ő – bármilyen hangzatosan nyilatkozgatott is korábban a horvát ügyről – leghívebben akkor jellemezte önmagát, mikor augusztus 1-jén egy átmeneti grazi időzése alkalmával tartott rögtönzött beszédében a császár kabátját viselő emberhez illően kijelentette:

– Én osztráknak születtem, s meghalni is osztrákként kívánok.⁹⁶

94 Jellačić felségelterjesztése, s. d. [Rothneusiedl, 1848. okt. 12.], AHA OBJ I-C/T-1, közölve uo. II., 165–169. o.

95 Uralkodói szózat (Wessenberg ellenjegyzésével), Alamóc, 1848. okt. 16., közli a Gyűjteménye a Magyarországi szármára kibocsátott legfőbb manifestumok és szózatoknak..., Buda, 1849. 8-9. o.

96 Gratz, I. August, AZ 1848. aug. 5., 87. sz. 401. o.

RÖVIDÍTÉSEK

AHA	= Arhiv Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
AZ	= Agramer Zeitung
BS	= Bildersammlung
eln.	= elnöki iratok
HHStA	= Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
HSS	= Handschriftensammlung
KA	= Kabinettsarchiv
KE	= kormányzó-elnöki iratok
KPzA	= Kossuth-Polizei-Akten
KrAv	= Kriegsarchiv, Wien
KSzKM	= a király személye körüli minisztérium iratai
ME	= miniszterelnöki iratok
MK	= MK-Akten (az osztrák hadügyminisztérium iratai)
MRA	= Ministerrats-Akten
'48ML	= Az 1848–49-i minisztérium levéltára
NI	= Nachlässe
NIK	= Nachlaß Kempen
OBJ	= Ostavština bana Josipa Jellačića
OHB	= az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai
OL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
ÖNB	= Österreichische Nationalbibliothek, Wien
ÖStA	= Österreichisches Staatsarchiv
PrR	= Präsidialreihe
VTr	= Vorträge
WHKrR	= Wiener Hofkriegsrat
WStS	= Weiß-Starkenfels-Sammlung